

Az egyházak az államalapítástól napjainkig

A Kárpát-medencében Kr.u. 1000-ben I. (Szent) István által alapított keresztény magyar királyság a nyugati, római vagy latin, illetve a keleti, bizánci vagy görög kereszténység határán terült el. A nagy egyházszakadás, a nyugati és a keleti kereszténység szétválása előtt létrehozott magyar államban így a latin és a görög misszió együttesen volt jelen és kezdte meg az egyház kiépítését.

A Kelet és a Nyugat határán élő Szent István a római pápától kért és kapott királyi koronát, s ennek megkülönböztetésével II. Szilveszter pápa és III. Ottó német-római császár a nyugati, latin kereszténységbe, a „Respublica Christiana”-ba fogadta be a fiatal magyar államot. A kiépülő egyházi hierarchia – élén az esztergomi érsekkel – az egyetemes, katolikus egyház szerves része lett.

István király a pápától nyert felhatalmazása révén az állammal egyidejűleg szervezte meg a magyarországi katolikus egyházat is. Ebben fő segítői a Szent Benedek rendi szerzetesek voltak, akiknek első monostora Szent Márton hegyén, a mai Pannónhalmán létesült. A bencések tanították meg a keresztény hitre tért magyarságot a földművelésre, és tették képessé a keresztény kultúra, életmód elterjesztésével az európai feudális társadalom és gazdaság keretei közé történő beilleszkedésre.

Szent István tíz püspökség szervezését kezdte meg, amelyek két érseki tartományba, metropóliába tartoztak. A király hatalmas földbirtokokkal látta el az egyházat, s a püspökök javadalmuk birtokában a középkori állam hatalomgyakorlásának is legfontosabb tényezői voltak. A mindenkor esztergomi érsek joga volt a magyar király megkoronázása az ősi koronázó városban, Székesfehérvárott. Az esztergomi érsek mint Magyarország

Benczúr Gyula: Vajk megkeresztelése (részlet)

prímása a hazai egyház feje és egyben az uralkodó után a legnagyobb közjogi méltóság, egyúttal a király kancellárja is volt.

A középkori magyar királyság a régió legnagyobb birodalmaként európai viszonylatban is a „nagy hatalmak” közé tartozott. Az erős magyar egyház segítette abban, hogy az ország megőrizte függetlenségét mind a német-római császárságtól mind Bizánctól, de nem vált a pápa hűbéresévé sem. Árpád-házi és vegyes házakkal való királyaink tovább nőttek és gyarapították az állammal együtt az egyházat is. A bencések után újabb szerzetesrendeket telepítettek az országba: a cisztercieket, a premontrei kanonokrendet, majd gyorsan elterjedtek a koldulórendek, elsősorban a ferencesek és a dominikánusok. A legnépszerűbb középkori szerzetesrend a magyar alapítású pálos rend volt, amely remeterendből vált lelkipásztorkodást, oktatást és nevelést folytató, igen elterjedt szerzetesrenddé.

A középkori magyar egyház jó kapcsolatokat ápolta a világegyház központjával, Rómával és a pápasággal. Az írástudó értelmiséget a papság jelentette. Az egyház az anyagi kultúra terjesztője és hordozója volt, miközben a hit védőjeként egyúttal az állam és a társadalom rendjének őrzője is. A magyar kereszténység erejét jelzi, hogy a középkori magyarság és egyháza számos szentet adott a világnak.

A XV. századtól a keresztény magyar állam önvédelmi harcot folytatott az Európába behatoló oszmán-török hódítással szemben. Az iszlámmal, mint „pogánysággal” szemben viselt háborúban a magyar katolikus egyház élén álló püspökök katonaként is részt vettek, s 1526-ban, a Mohácsnál elszenvedett katasztrofális vereség során – amely a középkori magyar állam bukásához vezetett – többségük életét vesztette.

Mohács után az ország három rész-

re szakadt: a katolikus Habsburg ház kezére került Királyi Magyarországra; a formálisan török vazallus, de lényegében önálló Erdélyi Fejedelemségre; és a törökök által megszállt úgynevezett hódoltságra. A középkori magyar birodalom felbomlása időben egybeesett a reformáció kibontakozásával és gyors elterjedésével a Kárpát-medencében. A reformáció nyo-

A pannonhalmi bencés apátság a magyar kultúra egyik bölcsője

mán az ország lakosainak döntő többsége először lutheránus (evangelikus), majd kálvinista (református) lett. Az észak-nyugati országrészen élő Magyar Királyságban továbbra is a katolikus egyház volt és maradt az államvallás: a protestáns felekezeti lakosok vallásszabadságát korlátozták, a sorozatos szabadságküzdelmek eredményeként is csak megtűrt felekezeti formákban működtek. A protestánsok nem csak vallási, hanem politikai jogok tekintetében sem voltak egyenjogúak a katolikusokkal, számos funkciót vallásuk miatt nem tölthettek be.

Az Erdélyi Fejedelemségben azonban más irányú fejlődés ment végbe. A fejedelmek többségükben maguk is protestáns vallásúak voltak és általában a vallási tolerancia jellemezte ural-

kodásukat. Az 1557. évi tordai országgyűlésen – Európában elsőként – törvényt alkottak a vallásszabadságról, amelynek értelmében a négy „bevett felekezet” (recepta religio): a lutheránus, a kálvinista, az unitárius vagy antitrinitárius és a katolikus az állam által elismerten és egyenjogúságot élvezve szabadon élhetett. A „bevett felekezet” jogállás azt jelentette, hogy

ezek az egyházak létrehozták az államtól független önkormányzatukat, megalkották autonómiájukat, amely nem csak szervezeti felépítésüket, hanem anyagi, iskolai, kulturális életüket is szabályozta.

Az erdélyi vallásügyi szabályozásnak az is egyedülálló eredménye volt, hogy az erdélyi püspökség számára lehetővé tette a világegyházban ismeretlen katolikus autonómia megalkotását, amely Erdélyi Római Katolikus Státus néven egészen a XX. század közepéig eredményesen működött. A vallásszabadság azonban Erdélyben sem terjedt ki minden lakosra. Az egyre növekvő számú román nemzetiségű lakosok vallása az ortodox keleti kereszténység volt, amely épp úgy csak tűrtnek számított, mint a kevés számú izraelita.

A török kiűzésével egyidejűleg, a XVII. században bontakozott ki Magyarországon az ellenreformáció vagy a „katolikus reform”. Ennek bázisát a Habsburg királyok országgrészeiben felvirágzó jezsuita rend jelentette, amelynek művelt és harcos szerzetes papjai eredményesen hódították vissza a protestánsok által megnyert hatalmi-politikai elitet, majd nyomukban a lakosság tömegeit is. A barokk katolicizmus legkiemelkedőbb alakja Pázmány Péter, a jezsuitából lett bíboros, esztergomi érsek. A század végére az ország lakosságának már abszolút többsége ismét katolikus vallású volt, a katolikus egyház élvezte az államegyház voltából adódó kiváltságait.

A XVIII. században és a XIX. század első felében, a felvilágosult abszolútizmus idején a Habsburg Birodalomban, s ezen belül Magyarországon is, az állam szinte totális ellenőrzése alá vonta az egyházakat. Ez a rendszer Mária Terézia (1740–1780) és II. József (1780–1790) uralkodása alatt vált teljessé. II. József Magyarországot be akarta olvasztani a centralizált birodalomba, s ennek eszköze a németesítés mellett a magyar rendi kiváltságok felszámolása volt. A modernizáció irányába mutató lépésként újraszabályozta a zsidók helyzetét, biztosítva számukra a szabad istentiszteletet. Több szerzetesrend illetve rendház működését ugyanakkor megtiltotta, vagyonukat vallási és iskolai célokat szolgáló alapítványban egyesítette. A király által 1781-ben kiadott Türelmi Rendelet a protestánsoknak és az ortodoxoknak szabad vallásgyakorlatot biztosított, szabadon építhettek templomokat és tarthattak papokat, s lehetővé tette, hogy a nem-katolikusok is bármilyen állami hivatalt betöltsenek.

Minőségi változást az állam és az egyházak viszonyában az 1848. évi polgári forradalom hozott. A liberális szellemben történt szabályozás a polgári jogállam keretei között lehetővé

M. S. mester *Vizitáció* című képe a középkori magyar művészet kiemelkedő alkotása

tette a vallásszabadság jelentős kiterjesztését, a felekezetek közötti egyenjogúságot.

Egyebek között az 1848:XX. törvénycikk foglalkozott a vallási és egyházi kérdésekkel. A törvény megszüntette a katolikus egyház államegyház jellegét, és helyébe a törvényesen bevett felekezetek (a latin, görög és örmény szertartású katolikus, a református, az evangélikus, az unitárius és az ortodox vagy görög keleti) között különbség nélkül tökéletes egyenlőséget és viszonyosságot állapított meg. Ez azt jelentette, hogy ezen felekezetek és egyházak között szabad lett az „átjárás”, híveik polgári és politikai jogok tekintetében egyenlőek.

Az izraeliták teljes jogegyenlőségének 1849-ben történt kodifikálásá-

val – bár a törvény végrehajtására a szabadságharc veresége miatt már nem maradt idő – az 1848-as forradalom kétségkívül lerakta az egyház és a polgári állam közötti kapcsolatrendszer alapjait.

A szabadságharc 1849-ben történő elbukását követő neoabszolútizmus idején (1849–1867) a kialakult vallási jogegyenlőségen nem tudtak tartósan csorbát ejteni. Ferenc József császár a birodalom egységének megszilárdításában elsősorban a katolikus egyházra és a pápaság támogatására számított. A rendeleti kormányzás idején került sor a magyarországi nemzetiiségek nemzeti egyházainak különféle kiváltságok megadására. Ezzel Bécs a magyar szabadságharcral szembeni fellépésüket honorálta.

Az Osztrák Császárság azonban az

1860-as évek közepétől válságba került, és rá volt utalva a birodalom magyar felének támogatására. Sokrétű kompromisszum eredményeként jött létre a megbékélés, az 1867. évi osztrák-magyar kiegyezés, a kétközpontú dualista államalakulat, az Osztrák-Magyar Monarchia, melynek társállamát képező Magyar Királyságban – a történelmi Magyarországon – létrejött az ország területi egysége. A századfordulón, 1900-ban tartott népszámlá-

turális autonómiájuk legfőbb biztosítója a nemzeti egyházuk önkormányzata volt, amely nem csak a hitéleti ténykedésben követhette a nemzeti nyelvet és kultúrát, hanem nemzetiségi iskolákat, intézményeket, egyesületeket is fenntarthatott. Ezek a népek mondhatni egyházas keretek között váltak nemzetté. Ugyanez érvényes a hazai kettős identitású zsidóságra is, amely úgy emancipálódhatott és illeszkedett a magyar társadalomba, hogy magyar-

ból származó gyermekek vallásáról szóló törvényeket. Az addig érvényben lévő 4-5 féle egyházi házassági jog helyébe lépő kötelező polgári házasság és anyakönyvezés a polgárjogi biztonság megerősítését célozta. A vegyes házasságból születő gyermekek pedig szüleik vallását nemük szerint követték. (A fiúgyermekek az apa, a leányok az anya vallását.) A zsidóság teljes emancipációját jelentette az izraelita felekezet „bevett” vallássá tétele, egyenjogúsítása a keresztény vallásfelekezetekkel. Ez lehetővé tette a zsidó-keresztény vegyes házasságok szabadon történő kötését is.

Távlatilag meghatározó jelentőségű volt az 1895:XLIII. törvénycikk a vallás szabad gyakorlásáról, amelynek alapelvei megtalálhatók a Magyar Köztársaság mai alkotmányában is. Az akkori jogalkotók szerint „mindenki szabadon vallhat és követhet bármely hitet vagy vallást, és azt ... külsőképpen is kifejezheti és gyakorolhatja. Senkit sem szabad törvénybe vagy a közérkölciségbe nem ütköző vallási szertartás gyakorlásában akadályozni, avagy hitével nem egyező vallási cselekmény teljesítésére kényszeríteni.” A vallásszabadságot korszerűen kodifikáló törvény 2. §-a leszögezte, hogy „a polgári és politikai jogok gyakorlására való képesség a hitvallástól teljesen független”. Az pedig az állam előtti egyenlőséget és a polgári jogegyenlőséget szolgálta, hogy a 3. § szerint „vallási hite vagy egyházi szabálya senkit sem menthet fel törvényen alapuló bármely köteletség teljesítése alól”. A vallásügyi törvény 5. §-a pedig azt is lehetővé tette, hogy valaki úgy léphetett ki egy felekezetből, hogy másikba átlépett volna, azaz legalizálta a felekezeten kívüliség állapotát.

Az államegyház felszámolása és a szeparáció elmaradása közötti „köztes megoldás” volt Magyarországon a felekezetek háromfázisú koordinált rendszerének a megalkotása. Miután

lás adatai szerint az ország lakosságának abszolút többségét már a magyar etnikum tette ki, ám a lakosság másik fele megoszlott a román, a német, a szlovák, ruszin, a szerb és a horvát nemzetiségűek között. Ami a népesség felekezeti megoszlását illeti, annak kerekén 60%-a volt katolikus, 14,5%-a református, 13% ortodox vagy görög keleti, 7,5 evangélikus, 5% izraelita, a többi pedig az unitáriusok és más kisebb keresztény felekezetek (a köznyelv szerint szekták) között oszlott meg.

Az akkori Magyarország a régió multinacionális államalakulata volt, amely együtt járt a felekezeti sokféleséggel.

Az 1918 előtti Magyarországon élő nemzeti kisebbségek nemzetné válásában meghatározó szerepet töltött be a vallás, a nemzeti egyházhoz való tartozás. Amíg sem politikai, sem területi autonómiával nem rendelkeztek, kul-

rú válása esetén is megőrizte izraelita vallását.

A gyors kapitalista fejlődéssel, a polgárosodással egyidejűleg számos olyan jogszabály is született, amely a modern kor követelményeinek megfelelően, európai színvonalon rendezte az állam és az egyházak kapcsolatait.

A dualizmus korának (1867–1918) egyházpolitikáját szabadelvűnek, azaz liberálisnak nevezhetjük, mert bár ekkor sem került sor az állam és az egyházak teljes szétválasztására, a szeparációra, a vallásszabadság és a felekezetek szabad működésének a feltételei biztosítva voltak. A század vég egyházpolitikai küzdelmei a számos kiváltságát és előjogát megőrző katolikus egyház pozícióinak megnyirbálására irányultak. 1894–1895 folyamán megalkották a kötelező polgári házasságról, a polgári anyakönyvezésről és a vegyes házasság-

Magyarországgal soha nem került sor konkordátum kötésére, a Szentszék ezt a koordinációt más diplomáciai eszközökkel, az apostoli nuncius küldésével és a Szentszékhez akkreditált monarchiabeli, később magyar követ útján biztosította.

A felekezetek háromfázisú rendszere azt jelentette, hogy az első kategóriába tartoztak a „bevett felekezetek”, amelyek élvezték az állam támogatását, a teljes szabad és autonóm működés lehetőségeit. Ezek voltak a katolikus, református, evangélikus, unitárius, ortodox keresztény egyházak és 1895 óta az izraelita felekezet. A „bevett felekezetek” egyháznagyjai hivatalból tagjai voltak a törvényhozás második kamarájának, a főrendiháznak. A második kategóriába tartoztak az állam által elismert felekezetek, amelyek épp úgy szabadon működhetnek, mint a bevettek, ám nem igényelhetek hivatalból állami támogatást. Ekkor mindössze két ilyen található Magyarorszá-

gon: a baptista felekezet és az iszlám vallás. A harmadik kategóriába az állam által el nem ismert vagy túrt felekezetek tartoztak, amelyek a mindenkori egyesülési és gyülekezési jog szerint működhetnek. Működésük tiltására csak akkor került sor, ha az hatályos törvénybe ütközött. (Pl. az általános hadkötelezettségbe a fegyverfogás megtagadása miatt.)

A dalizmus korának utolsó népszámlálásakor, 1910-ben az egyes felekezetek nagyságrendje a következőképpen alakult:

Katolikus	12 913 646
Ortodox (görög keleti)	2 987 163
Református	2 621 329
Evangélikus	1 340 143
Izraelita	932 458
Egyéb (unitárius, egyéb)	91 748
Összlakosság (Horvátország nélkül)	20 886 487

A trianoni béke következtében alapvetően átrendeződtek Magyaror-

szág lakosságának nemzetiségi és felekezeti viszonyai is. Trianon után az ország területének egynegyed része, lakosságának egyharmada maradt meg. A békeszerződést követően a magyar nemzetiségű lakosság harmada, 3,5 millió lakos az utódállamok polgára lett. Az ország nemzetiségileg mondhatni homogénné vált, a magyarok mellett mindössze 6-7% volt a németek aránya. A nemzetiségi tömegek – a románok, szlovákok, szerbek és horvátok – szinte teljes egészében átkerültek az új nemzeti államokba, s a trianoni Magyar Királyságban csak pár tízezres töredékük maradt. A lakosság nemzetiségi összetételének radiális megváltozása maga után vonta a felekezeti arányok módosulását. 1920-ban a lakosság 66%-a katolikus, 21% református, 6% evangélikus, 5,9% izraelita volt. Az ortodoxok aránya 0,6%-ra zsugorodott, s az erélyi magyar unitáriusok elkerülésével ezen felekezet lélekszáma is marginális lett.

A változások után a katolikus egyház számbelileg gyarapodott, a protestánsok közül pedig a reformátusok erősödtek meg. A hatalmi elitben az értelmiségiek között megnőtt a protestánsok számaránya – maga az államfő, Horthy Miklós kormányzó is református vallású volt –, ugyanakkor a közéletben a katolikus egyház szerepvállalása növekedett, nem utolsósorban a szerzetesrendek újabb felvirágzása révén. Ebbe az irányba hatott a Magyar Királyság és az Apostoli Szentszék között 1920-ban létrejött legmagasabb szintű diplomáciai kapcsolat: a pápa nunciust küldött Budapestre, míg a magyar államot követ képviselte a Vatikánban. A katolikus reneszánsznak nevezett korszakban a szabadelvű dualista rendszerhez képest szorosabbra fűződtek az állam és az egyházak kapcsolatai. Az állam számos feladatot – a közoktatást, a szociális gondozást és más területeket – megosztott az egyházakkal vagy azok intézményeire bízott.

Ökumenikus szertartás a budapesti Szent István Bazilikában Bölsceki Gusztáv, a református, Erdő Péter a római katolikus és Szebik Imre, az evangélikus egyház vezetőjének részvételével

A XIX. század végére kialakult egyházi struktúrán a Horthy-korszakban sem történt jogi vonatkozásban lényeges változás. A gyakorlati egyházpolitikában, illetve az állam-egyház viszonyban azonban szembe-
tűnő, hogy a korábban liberális állam helyébe egy alapjaiban konzervatív-autokratikus, magát keresztény-nemzetinek identifikáló rendszer lépett, amelyben a keresztény egyházak, elsősorban a katolikus szerepe felértékelődött. A „trón és az oltár” összefonódása ismét szorosabbá vált. Ehhez képest az izraelita felekezet helyzete bonyolultabb lett. Bár a felekezet hitéleti tevékenységét nem korlátozták, a felerősödő antiszemita közhangulat nyomására az 1920-ban elfogadott törvény az egyetemekre való beiratkozás szabályozásáról már numerus clausust, azaz 6%-os zárt arányszámot írt elő az izraeliták számára. Ezáltal csorbát ejtettek az állampolgári jogegyenlőségen, s az állampolgárok egy konkrét felekezethez, jelesen az izraelitához tartozó csoportját alapvető emberi szabadságjogaiban korlátozták. (Igaz, hogy ezt a korlátozást 1928-ban eltörölték.)

Az izraelita felekezeti állampolgárok kollektív jogfosztását az 1938-tól alkotott úgynevezett zsidótörvények írták elő. A korlátozások és jogfosztások gazdasági-szociális és kulturális téren, elsősorban egzisztenciálisan lehetetlenítették el a zsidóság életkörülményeit, majd pedig a faji szempont fokozatos előtérbe állításával – a konvertitákat sem véve ki eme jogszabályok hatálya alól – már létükben is fenyegették. Ez valósult meg a munkaszolgálatra kötelezésben, a háborús években kezdődő deportálásokban és népirtásban.

A zsidók politikai jogfosztásának folyamánként került sor a vallási téren történő korlátozásokra is. 1942-ben hoztak törvényt az izraelita felekezet bevett jogállásának megszüntetéséről és „elismert” felekezetté nyilvánításáról. Ezek a jogfosztások és

A Debreceni Református Nagytemplom a magyar történelem több fontos eseményének is helyszíne volt

korlátozások vezettek el végül is a magyar zsidóság többségének elpusztításához, az 1944-es holocausthoz.

A Horthy-korszakban romlott az el nem ismert felekezetek, a szekták helyzete is. Ezek közül egyesek – mint pl. a nazarénusok, Jehova Tanúi – működését destruktívnak minősítették, és az 1939-ben hozott honvédelmi törvényre hivatkozva legtöbbjük működését mint az államéletre és a hadviselésre veszélyeseket, betiltották. 1944-ben a „szekták” tagjainak egy részét ugyancsak deportálták.

A környező országokba került magyarság megmaradásának, kisebbségi jogai biztosításának, önazonossága megőrzésének épp úgy egyházi lettek és maradtak a legfontosabb eszközei, mint korábban a magyarorszá-

gi nemzetiségek esetében történt. Az összefüggő tömbökben vagy szórványban élő magyarság összetartó erejét jelentették egyházaik, papjaik, lelkipásztoraik, akik nem csak őseik hitéhez, hanem nemzeti kultúrájuk őrzéséhez és műveléséhez is segítettek őket. A templomban lehetett magyarul imádkozni, szentbeszédet, igehirdetést hallgatni, zsoltárokat énekelni, az egyházi önkormányzatban lehetett az anyanyelven érintkezni. Az egyházak autonómiája, a valáserkölcsi alapon működő különféle egyesületek menedéket jelentettek a kisebbségek számára.

Az 1945 utáni korszak egyháztörténeti vonatkozásban több szakaszra tagolható. A háború végétől az egypartrendszerű diktatúráig megtalálhatók az egyházak új elhelyezkedé-

A csarodai református templom

sét célzó demokratikus reformok, és elsősorban a kommunista és szociáldemokrata baloldal részéről már a szovjetizálás irányába mutató vallás- és egyházellenes törekvések. Az 1945-ös földreform, majd az államosítások valóban megteremtették az egyházak közötti gazdasági egyenlőséget, egyformán megfosztva azokat anyagi létalapjuktól. Helyükbe az állami költségvetésből adott támogatás és a hívek adományai léptek. Az előbbinek a politikai feltételek, utóbbinak a hívek anyagi helyzete és adakozó készsége szabott határt.

Az 1947-es párizsi békeszerződés visszaállította az 1937-es, tehát a trianoni határokat, ami az egyházkormányzati egységek beosztásának viszályos rendezésével járt. Az egyházak közjogi helyzetét érintette az

1947:XXIII. törvénycikk, amely megszüntette a felekezetek háromfázisú rendszerét. Felszámolta a „bevett felekezetek” jogállását, s ezzel együtt járó kiváltságait, illetve megszüntette a „túrt felekezet” jogállást is. Ehelyett kétféle felekezet létét vették tudomásul: az állam által elismert és az állam el nem ismert felekezetet. Az elismert felekezetek között egyenjogúságot állapított meg a törvény.

Az egyházak elleni fellépésnek legkirívóbb példája a valláserkölcsi alapon álló egyesületek, mozgalmak adminisztratív felszámolása volt 1946 nyarán. Ugyancsak sérelmezte a katolikus egyház a Szentszékekkel való diplomáciai kapcsolatok megszakítását is (a nunciust 1945 április elején utasították ki Budapestről). A protestáns egyházak éléről eltávolították a

korábbi korszak prominens vezető férfait, s helyükbe az új rendszerrel együttműködőket választottak. A katolikus főpapok azonban csak a Szentszéktől függtek, így az ő ellenállásuk hatékonyabbnak bizonyult. Mindszenty József bíboros hercegprímás, aki 1945 őszétől állt a magyar katolikus egyház élén, elszánt küzdelmet folytatott egyháza szabadságáért, jogainak őrzéséért. 1948 nyarán az állami iskolamonopólium megteremtése felszámolta az egyházak közoktatási pozícióit, és egyúttal szétrombolták azokat a több évszázados nemzeti kultúrkinccseket is, amelyek a katolikus szerzetesrendek és a protestáns egyházak nagy múltú iskoláiban halmozódtak fel. A közoktatásban nem a világnézeti semlegeség vagy pluralizmus valósult meg, hanem a keresztény és nemzeti értékrend kiszorítása, amit az egyházak joggal sérelmeztek. Ugyanide tartozik az iskolai kötelező hitoktatás helyébe 1949 őszétől a fakultatív hittan bevezetése, ám a fakultáció, az önkéntes választás itt sem érvényesülhetett, mert a totálissá váló hatalom célja a valláserkölcsi nevelés és a hitoktatás kirekesztése volt a közoktatásból.

1945 tavaszától megkezdődött a reakciónak nyilvánított egyházi személyekkel szembeni adminisztratív fellépés. 1945-ben állították bíróság elé az első püspököt, a tiszai evangélikus egyházkerület élén álló Túróczy Zoltánt. Ezt követően felléptek a Horthy-korszakban politikai szerepet vállaló egyháziak, az ifjúsági mozgalmakat irányító papok, szerzetesek, lelkészek ellen. A protestáns egyházak prominens vezetői, így Raffay Sándor evangélikus püspök és Ravasz László református püspök, a zsinat és konvent elnöke „önként” lemondott hivataláról. A lemondásra nem hajló Ordass Lajos evangélikus püspököt 1948 őszén mondva csinált ürügyekkel bíróság elé állították és két évi börtönrre ítélték.

A protestáns egyházakat és az izraelita felekezet képviselőit 1948 őszén hatalmi eszközök alkalmazásával olyan, 20 évre szóló egyezmények megkötésére kényszerítették, amelyek biztosították ezek állami alárendeltségét, ellenőrzését, önkormányzatuk formálissá tételét. Ilyen egyezményekre a katolikus egyházzal annak törvényei miatt nem volt lehetőség, hiszen arra csak a Szentszéknek lett volna joga. A katolikus egyház térdre kényszerítését erőszakkal és politikai manipulációval érték el. Mindszenty bíborost 1948 karácsonyán letartóztatták, és 1949 februárjában egy látványos koncepció perben életfogytiglani fegyházbüntetésre ítélték. Az ő félreállítását katolikus és protestáns egyházi személyiségek elleni koncepció perек sorozata követte, amelyek „eredményeként” a fontos egyházi stallumok üresen álltak, a „nyáj pásztor nélkül maradt”.

Milyen erőt jelentettek az egyházak, amelyeket a pártállami diktatúra fő ellenségeinek tekintett? A II. világháború után tartott első népszámláláskor, 1949 elején az ország lakosságának felekezeti megoszlása a következőképpen alakult:

Katolikus	6 488 782
Református	2 014 707
Evangélikus	482 152
Izraelita	133 862
Egyéb	
és felekezeten kívüli	49 286
Összlakosság	9 204 799

A katolikusok és a reformátusok aránya tovább növekedett, míg az evangélikusoké és az izraelitáké csökkent. Az evangélikusoknál ennek oka a hazai német és szlovák lakosság jelentős részének kitelepítése és lakosságcseréje, míg az izraeliták esetében a holocaust volt.

1949. augusztus 20-án hirdették ki a Magyar Népköztársaság alkotmányát, amely kimondta az állam és az egyházak szétválasztását és a vallás magánügyvé nyilvánítását: „A lelki-

mereti szabadság biztosítása érdekében a Magyar Népköztársaság az egyházat különválasztja az államtól.” Ezzel megtörtént Magyarországon is a szeparáció, mégpedig annak

számolását-elhalását kontempláló Rákosi Máttyás-féle egyházpolitika a nyílt egyház- és vallásüldözést jelentette. Elsősorban a több milliós hívő seregére és a nemzetközi háttérre is tá-

képalá

egyház- és vallásellenes, antiklerikális formájában.

Az 1949-től 1989-ig tartó „szocialista korszakban” az egyházak helyzetében és az egyházpolitikában jól meghatározható belső cezúrák is húzódnak, ám azt mégis olyan egységes egésznek tekinthetjük, amelyben a pártállam ideológiai monopóliumra törekedett, ami maga után vonta a vallás, a vallásos világnézettel szembeni fellépést, illetve ezek hordozóinak, az egyházaknak a visszaszorítását, majd a történelmi távlatokba helyezett „elhalás” felé vezető úton az együttműködésüket a hatalommal.

Az egyházak belátható időn belül, mintegy két évtized alatt történő fel-

maszkodó katolikus egyház térdre kényszerítése volt a pártállam elsődleges célja. Ennek érdekében 1950-ben életre hívták a katolikus békepapi mozgalmat, amely az alsópapságot akarta szembefordítani a „reakciós” püspöki karral. Az egyházszakadás veszélyét is felidéző politikai manipuláció a szerzetesrendek felszámolásával párosult. A mintegy 2500 szerzetes és 9000 apáca működési engedélyének megvonása – előbb internálása, majd szétszórátása – az egyház legdinamikusabb részét bénította meg.

Az újabb üldöztetések hatására a püspöki kar kényszerűen elfogadta a megállapodást a kormánnyal, amely az egyház feletti totális állami ellen-

őrzést jelentette. A megyék közigazgatásához a kormány egyházügyi előadókat nevezett ki, a püspöki aulákba pedig miniszteri biztosokat küldött, akik a helyszínen ellenőrizték az ordinariusok működését. A börtönt elkerülő prelátusok házi őrizetben voltak vagy az Államvédelmi Hatóság, az ÁVH szigorú megfigyelés alatt tartotta őket. A besúgók széleskörű hálózatát építették ki, akik rendszeres jelentéseket tettek a templomi szentbeszédekről, igehirdetésekről, de esetenként a gyóntatószékben hallottakról is.

Rákosiék mindössze négy szerzetesrend (a bencések, a piaristák, a ferencesek és a szegény iskolanővérek) működését engedélyezték a nekik visszaadott két-két gimnáziumban. A protestáns egyházak fokozatosan kényszerültek megmaradt középiskoláik feladására, egyedül a debreceni református kollégium keretében működő gimnázium élte túl a diktatúrát. A hazai katolikus egyházat légmentesen szeparálták a világ-egyháztól, Rómától. A protestáns egyházaknak is – átmenetileg – meg kellett szakítaniuk a kapcsolataikat nemzetközi központjaikkal. Az 1951:I. törvénycikkkel felállított Állami Egyházügyi Hivatal volt az állampárti diktatúra egyházpolitikájának államigazgatási végrehajtó szerve. A szocialista korszakban sor került az egyházkormányzati területi beosztások átszervezésére is.

Az 1956-os forradalom idején Mindszenty bíboros kiszabadult, majd menedéket kapott az Egyesült Államok budapesti követségén, ahol egészen 1971-ig tartózkodott. A berendezkedő Kádár-rezsim az első években a drasztikus megtorlás eszközeivel félemlítette meg az egyházi vezetőket, a lelkipásztorokat és a híveket. Számos egyházi személyt internáltak, megfosztottak tisztségétől. Sorozatban rendezték az inkább már titokban zajló koncepciók perkeit elsősorban szerzetesek ellen, és azok-

kal szemben, akik továbbra sem mondtak le az ifjúság illegális körülmények közötti vallásérkölcsei neveléséről.

A szocialista korszak idevágó számos jogszabálya, főleg törvényerejű rendeletei és az Állami Egyházügyi Hivatal rendelkezései azt szolgálták, hogy az egyházakat ne csak közéleti szerepüktől foszsják meg, hanem mélyen belenyúlva azok szervezetébe és működésükbe, biztosítsák a hatalom érdekeinek érvényesítését, illetve kiszolgálását.

Amikor az 1960-as évek közepére a Kádár-rendszer már elég stabilnak érezte magát, a nemzetközi enyhülés kínálta lehetőségekkel is élve, fokozatosan különbséget tett a vallásos ideológia elleni harc, illetve az egyházakkal és a hívekkel való együttélés majd együttműködés lehetőségei között. Az egyházak szabadabb működésének ára a hatalommal való szorosabb együttműködés, a „szocializmus építésének” támogatása, annak legitimálása volt. Ennek a folyamatnak nemzetközileg is nagy visszhangot kiváltó állomása az 1964 őszen létrejött részleges megállapodás a Magyar Népköztársaság és az Apostoli Szent-szék között. Bár a dokumentumot már akkor 99 évre titkosították, mégis kiszivárgott annak lényege: a magyar állam lemondott a főpapok kinevezéséről, azt kizárólagosan a pápa jogának ismerte el. A Szent-szék viszont kötelezettséget vállalt arra nézve, hogy Budapest előzetes hozzájárulása nélkül senkit nem neveznek ki püspöknek. Ez gyakorlatilag az Állami Egyházügyi Hivatal vétőjogát jelentette. 1971-ben Mindszenty bíboros – egy újabb megállapodás értelmében – Nyugatra távozhatott, majd 1974-ben a pápa megfosztotta az esztergomi érseki széktől. Mindszenty bíboros halála után, 1976-ban VI. Pál pápa új esztergomi érseket nevezett ki, aki már a hatalommal való együttműködés útját járta, amit „kis lépések politikájának” neveztek.

Az 1970-es évek második felében és az 1980-as évtizedben a „puha diktatúra” éveiben a kis lépések mind itthon, mind nemzetközileg azt a benyomást keltették, hogy a Kádár-rendszer egyházpolitikája modellértékű lehet a szocialista országokban élő egyházak számára. Ennek jeleként több protestáns és katolikus egyházi méltóság látogatott Magyarországra, az egyházak világszereplőjei és a Vatikán is partnernek tekintették az Állami Egyházügyi Hivatalt és annak államtitkár-elnökét, Miklós Imrét. Ennek az „egyházpolitikai enyhülésnek” ugyancsak nagy feltűnést keltő állomása volt 1977-ben Kádár János kommunista pártvezér audienciája VI. Pál pápánál.

A vallásszabadság teljessé válásához és az egyházak működési szabadságának biztosításához azonban a rendszerváltásra volt szükség.

A Magyar Köztársaságban, amely többpártrendszerű alkotmányos parlamentáris polgári demokrácia, megvalósulhatott és meg is valósult az állam és az egyházak következetes szétválasztása, önkormányzataik kiteljesítése, a vallás szabad gyakorlása és az egyházak működésének teljes szabadsága. A rendszerváltás folyamatában az állam vallási semlegességének, valamint az állam és az egyházak elválasztásának, és az egyéni jogként értelmezett vallásszabadságnak elve alapján korszerűen rendeződött az állam és az egyházak viszonya. Ennek eléréséhez egyidejűleg kétféle munkát kellett elvégezni: le kellett bontani a pártállami korszakban létezett jogi korlátokat és ki kellett építeni a demokrácia intézményrendszerének keretei között a vallásszabadságot biztosító új jogi szabályozást, meg kellett teremteni ennek közigazgatási, politikai intézményeit és nem utolsósorban az egyházak működéséhez egyenlő esélyt biztosító anyagi feltételeket. Az első intézkedések hatályon kívül helyezték az egyházak működését korlátozó jog-

szabályokat. Az Elnöki Tanács 1989. június 30-án hozott 1989: 14. sz. törvényerejű rendeletével jogutód nélkül felszámolta az Állami Egyházügyi Hivatalt. Az egyházakkal kapcsolatos állami feladatok koordinálása előbb a kulturális minisztériumhoz tartozott, majd a miniszterelnökség keretében felállított hivatal feladata lett, amelyet helyettes államtitkár irányít. 1989 nyarán megszüntették az egyházi sajtótermékek és könyvkiadás cenzúrázását. Formálisan is felszámolták az ekkorra már elhalt katolikus békepapi mozgalmat.

1989. október 23-án kikiáltották a Köztársaságot és kihirdették annak alkotmányát. A köztársasági alkotmány a gondolat, a lelkiismeret és a vallás szabadságának alapfeltételeként kodifikálta az állam és az egyházak kapcsolatait, kimondva, hogy az egyházak az államtól elválasztva működnek. Ez a szétválasztás nem egyház- és válásellenes, hiszen a teljes vallásszabadság nem csak az állam és az egyház szétválasztását jelenti, hanem annak elismerését is, hogy az egyházaknak és az államnak a közös felelősség-érzet alapján, a társadalom, a köz érdekében együtt kell működniük.

A vallással kapcsolatos szabadságjogokat, valamint az állam és az egyházak közötti viszony jogi megalapozását még az utolsó állampárti országgyűlés által 1990. január 4-én elfogadott, ma is hatályos 1990: IV. törvénycikk jelentette. Az állam és az egyházak következetes szétválasztásával lehetségessé vált az állam világnézeti semlegessége, ami azonban nem jelent közömbösséget. Az államnak ugyanis gondoskodnia kell a vallásszabadság érvényesüléséhez szükséges feltételekről és a vallásszabadság védelméről.

Ezt követően 1990 tavaszán sor került az 1948-ban illetve 1950-ben kötött megállapodások kölcsönös felmondására, és közös szándékkal az Apostoli Szentszékekkel kötött 1964-es részleges megállapodás hatályon kí-

vül helyezésére. Ez utóbbi azt jelentette, hogy a magyar állam lemondott a Szentszéktől függő egyházi stállumok betöltésénél az előzetes hozzájárulási jogáról.

Visszakapták működési engedélyüket az 1950-ben szétszórattott szerzetesrendek, és az állami iskolamono-pólium felszámolása révén az egyházak újból folytathatták oktató-nevelő munkájukat az általuk visszaigényelt intézményekben, iskolákban. A legtöbb oktatási intézményt a katolikus egyház tartja fenn. 2003-ban 55 óvoda, 96 általános iskola, 55 gimnázium, 22 szakiskola, 51 katolikus kollégium működött. Ismét megnyíltak az egyházmegyei papnevelő intézetek és a nagyobb szerzetesrendek teológiai főiskolái, novíciátusai, összesen 10 felsőfokú intézmény. Három karral – teológia, bölcsészet és jog – megalapították a Pázmány Péter Katolikus Egyetemet. A református egyháznak 18 óvodája, 43 általános iskolája, 23 középiskolája, 24 kollégiuma működik. Újra kezdte oktató tevékenységét a sárospataki és a pápai teológiai akadémia, és 1993-ban Budapesten létrehozták a Károli Gáspár Református Egyetemet. Ha kisebb mértékben, de a többi jelentősebb egyház és felekezet is létrehozta a maga iskolahálózatát, beleértve a tanítóképzőket is. Megkezdte működését az Evangélikus Hittudományi Egyetem. Az Országos Rabbiképző Intézet folyamatosan működhetett, de most kiegészült nem-teológiai tanszékekkel és így létrejött a Zsidó Egyetem.

Lényegesen megkönnyítette az új vallásügyi törvény az egyházak és felekezetek állami elismerését, ilyenek alakítását és működését. A jelenleg is érvényben lévő szabályozás szerint 100, azonos hitelt valló magánszemély alapíthat egyházat, amelyet ahhoz, hogy jogi személlyé váljon, a bíróságnak kell nyilvántartásba vennie. Ez a messzemenően liberális szabályozás nem követeli meg a hitelvek leírását és bemutatását, nem kér szá-

mon működő egyházközséget, hitközséget stb., és nem kíváncsi a működési szabályokra sem. Így gyakorlatilag olyan 100 személy is egyházként szerepelhet, akik nem vallási elvek, hitelvek alapján szerveződnek. A bejegyzett egyházak, felekezetek és vallási közösségnek mondott szervezetek száma 1991-ben 37, 1997-ben 77 és 2002-ben már 136 volt.

Az 1990-es első szabad választások után, az Antall József vezette kormány egyik első döntésével teljes körűen helyreállította a Magyar Köztársaság és az Apostoli Szentszék közötti diplomáciai kapcsolatokat. 1991. augusztus 16-20. között II. János Pál pápa Magyarországra látogatott. Zarándokútja megerősítette a katolikus hívők millióit hitükben, de egyúttal elismerés és biztatás is volt a Magyar Köztársaság vezetői számára azért a munkáért, amelyet a demokratikus szabadságjogok kiterjesztése érdekében végeztek. II. János Pál pápa 1996 szeptember elején, a honfoglalás 1100. évfordulója, a Millecentenárium alkalmából ismét felkereste a magyar egyházat, az

A budapesti zsinagóga épülete

ősi pannonhalmi bencés monostort. A pápalátogatások aláhúzták a magyarság és az európaiság ezeréves kapcsolatait és kifejezték összetartozását.

A rendszerváltozás utáni másfél évtizedben az egyházpolitikában a legtöbb konfliktust az egyházak finanszírozásának a kérdése okozta. A pártalamlai évtizedek után ugyanis hiányoztak a vallásgyakorlás, az egyházi tevékenység intézményi, tárgyi és pénzügyi feltételei. Az egyházaknak nem lévén vagyona, a működés forrása részint a „saját bevételek”, a hívőktől származó adományok, szolgáltatások, részint az állami támogatás, a költségvetésben meghatározott keretek között (az egyházak nevelési, oktatási, szociális, egészségügyi, sport-, gyermek- és ifjúságvédelmi intézményei működéséhez és „egyéb tevékenységének segítésére” cím alatt). Az egyházak a kárpótlás során azokat az egyházi ingatlanokat igényelték és kaphatták vissza, amelyeket 1948 előtt is egyházi, iskolai, szociális és kulturális célokra használtak. (Ezek visszaadásának határideje a 2011-es év.) Az egyházak

nem kaphatták vissza földbirtokaikat és azokért kárpótlást sem kaptak.

Miután a visszaigényelt ingatlanok átadása a vártnál lassabb ütemben folyt és folyik, más megoldást kellett találni. Először a többségi katolikus egyházzal került sor e téren megállapodásra. 1997 júniusában a Vatikánban aláírták a magyarországi katolikus egyház közszolgálati és hitéleti tevékenységének finanszírozásáról szóló megállapodást, amelyet 1999-ben az országgyűlés is megerősített. Rövidesen sor került hasonló tartalmú megállapodásokra a protestáns egyházakkal is. Ennek értelmében a jogosan visszaigényelt ingatlanok értékét évről évre adandó járadék forrásává alakították át.

Az egyházak finanszírozása terén jelentős előrelépés volt az 1996: CXXVI. törvénycikk, amely az 1997-es adóévtől lehetővé tette, hogy az állampolgárok személyi jövedelemadójuk egy %-át az adóbevalláskor megjelölt bejegyzett egyház vagy felekezet számára átutalják. Az adófelajánlások 2003-ban a katolikus egyház esetében

kereken 400 ezer személytől 1,8 milliárd forintot, a reformátusoknál 122 ezer főtől 600 millió forintot, az evangélikus egyháznál 36 ezer adózótól 200 millió forintot, s az izraelita felekezet esetében 7 ezer személytől 67 millió forint bevételt jelentettek.

Az 1989-től újrainduló vagy újonnan létesülő egyházi oktatási intézmények, mint a közoktatás részesei, a nem-egyházi iskolákkal azonos mértékű állami normatív támogatást kapnak. De állami támogatásban részesülnek az egyházak hittudományi felsőoktatási intézményei és egyetemei is. (A rendszerváltozás után a különféle korábbi teológiai karok nem integrálódtak vissza az állami egyetemekbe, hanem ezekre támaszkodva került sor a Magyarországon addig nem létező egyházi fenntartású egyetemek megszerveződésére.) Az iskolai hitoktatás fakultatív jellegét a jogszabályok megerősítették, s az abban való részvétel immár valóban szabad választás kérdése.

A vallás szabad gyakorlását az állam különleges esetekben és helyzetekben is biztosítja. Így adott a lehetősége a kórházakban, szeretetotthonokban, a büntetés végrehajtási intézetekben a felekezet szerinti vallásgyakorlásnak. Újjászervezték a magyar honvédségen belül a tábori lelkesítői szolgálatot. Felállították a Katolikus Tábori Püspökséget, a Protestáns Tábori Püspökséget és a Magyar Honvédség Tábori Rabbinateját.

A rendszerváltozást követő első években jelentősen megnőtt a vallásukat nyíltan gyakorlók száma. Reprezentatív szociológiai felmérések szerint a társadalom mintegy harmada, a népesség 33–36%-a az „egyházhoz igazodó” módon vallásos. Ezeknek is körülbelül a fele az egyház tanításához feltétlenül ragaszkodó, rendszeresen templomba járó hívő. A népesség további harmada a „maga módján” vallásos, akik valamely felekezethez tartozónak vallják magukat, alkalmi templomjárók. Végül a har-

Holocaust emlékmű a zsinagóga udvarán

2004-ben nyílt meg a budapesti Holocaust múzeum és kutató központ

madik harmada a népességnek val-
lástalan, felekezeten kívüli, ami nem
feltétlenül jelent tudatos materialista,
ateista világnézetet.

A mai Magyarországon a „törté-
nelmi” keresztény egyházak szerve-
zete és működése részint egyfajta
történelmi kontinuitást mutat, részint
pedig alkalmazkodik a XXI. század
új körülményeihez és igényeihez. A
katolikus egyház kormányzati szer-
kezete 1993-ban gyökeresen átala-
kult. Az esztergom-budapesti ér-
sekség metropóliájában maradt a
győri és a székesfehérvári püspök-
ség. A veszprémi püspökséget a pá-
pa érseki rangra emelte, és ennek
egyháztartományába sorolta a

lentösen növekedett, míg lélekszá-
muk stagnált. 1991-ben a 21 férfi
rendben 1039 szerzetes élt, a 47 női
rendben 2778 apáca működött. Az
ezredfordulón 26 férfi szerzetes-
rendben 998 tag volt, míg a 62 féle
női rend létszáma 2311 fő.

A reformátusság négy egyházkerü-
letre tagolódik, s a 27 egyházmegyé-
jében 1200 gyülekezetük él. Az evan-
gélikus egyházban az északi és a dé-
li egyházkerület mellé 2001 elején
felállították a nyugat-dunántúli egy-
házkerületet, amelynek püspöke a
győri gyülekezet lelkésze.

Az izraelita hitközségek a rendszer-
váltás után, 1991-ben a MIOK helyébe
létrehozták a Magyarországi Zsidó Hit-

bolgár keleti keresztény (ortodox)
egyház része.

A kisegyházaknak vagy szabadegy-
házaknak nevezett korábbi szekták
száma irreális mértékben növekedett.
Közülük jelentős történelmi múlttal,
közéleti szerepvállalással rendelke-
ző a keresztény jellegű baptisták, az
adventisták, a metodisták, a karizmati-
kus protestáns pünkösdiék egyháza, a
nazarénusok és a mormonok. A kariz-
matikus evangéliumi felekezetek kö-
zül a legnagyobb lélekszámú és legin-
kább tőkeerős a Hit Gyülekezete,
amelynek legalább 30 ezer tagja van.
A rendszerváltás után jelentek meg és
keltettek érdeklődést a nem-keresz-
tény eredetű, nálunk egzotikusan ér-

Evangélikus gyermekek hittanversenyén

szombathelyi püspökséget és az
ugyanekkor alapított kaposvári püs-
pökséget. A kalocsa-kecskeméti ér-
sekség alá rendelte a pécsi és a
szeged-csanádi egyházmegyéket.
Az egri érsekség egyháztartományá-
ba került a váci és az újonnan szer-
vezett debrecen-nyíregyházi püs-
pökség. A rendszerváltáskor a ko-
rábbi szerzetesrendek ismét meg-
kezdték működésüket, és az azóta
eltelt másfél évtized alatt számuk je-

községek Szövetségét (MAZSIHISZ).
Ehhez jelenleg 13 budapesti és 30 vi-
déki hitközség tartozik, s ezek hat köz-
ségkerületre oszlanak.

A csekély számú hívővel rendelke-
ző ortodox felekezet nálunk négyfé-
le autokefál patriarchátushoz tarto-
zik: a Magyar Ortodox Egyház az
orosz, a Budai Szerb Ortodox Egyház
a szerb, a Magyarországi Román Or-
todox Egyház a román, s végül a Ma-
gyarországi Bolgár Ortodox Egyház a

*Fehér László Zsinagógában
című festménye*

dekesnek tűnő vallási közösségek, így
a különböző buddhista irányzatok, a
Krisna-tudatúak közössége vagy az
iszlám vallás.

A Magyar Köztársaság 2004. május
1-én úgy vált az Európai Unió teljes jo-
gú tagjává, hogy az európai normák-
nak megfelelően biztosítja minden ál-
lampolgárának a lelkiismereti és vallás
szabadságát és egyházuk, felekezetük
működési szabadságát.

Gergely Jenő